

ТЕЛЕОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ У СВІТЛІ ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ НАЦІОНАЛЬНИМИ СУДАМИ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ МІРКУВАННЯ

Статтю присвячено теоретичному огляду питання застосовуваності телеологічної теорії тлумачення національними судами міжнародних договорів. Аналізується місце телеологічної теорії тлумачення з-поміж інших теорій з точки зору як романо-германської, так і англосаксонської правових систем.

Ключові слова: тлумачення міжнародних договорів, національні суди, телеологічна теорія.

Застосування міжнародних договорів національними судами на сьогодні є важливим для більшості країн світу. З-поміж питань, з якими стикаються суди, слід виділити як проблеми ієрархічного характеру (визначення місця міжнародних договорів у національних правових системах часто може бути складною справою), так і питання, які стосуються власне тлумачення. У багатьох країнах такі питання не вирішені повністю, тому судам доводиться знаходити виходи з цих ситуацій.

Для тлумачення норм права (зокрема, її міжнародних договорів) суди застосовують відповідні теорії, найпопулярнішими з яких є текстуалістична, теорія намірів і телеологічна. В основі першої – чітка відповідність тексту цієї норми права, яка вважається вираженою волею правотворця. Теорія не дозволяє застосування допоміжних матеріалів для з'ясування справжньої волі автора норми. В основі другої – пошук волі автора не лише у тексті, а й у позатекстуальних засобах (підготовчих матеріалах, подальшій практиці застосування норми тощо). Третя теорія базується на твердженні, що тлумачення норми слід здійснювати з огляду на мету її існування, а отже, ця теорія дає можливість відходити як від тексту норми, так і від оригінальної волі автора (авторів) норми, оскільки з плином часу ці дві характеристики норми можуть залишатися незмінними, а от мета існування цієї норми з часом може стати іншою.

Кожна з теорій має свої переваги та недоліки. Так, зокрема, текстуалізм критикується за його жорсткість та небажання узгоджувати свої позиції з часом, що може призвести до негативних наслідків правозастосування [1, с. 830]. Теорію намірів критикують аналогічно за ігнорування обставин, які змінилися і які правотво-

рець не передбачив, а часто також і не міг передбачити [1, с. 831]. Її недоліком також є складність застосування і значні можливості до маніпуляції позатекстуальними матеріалами, які можуть як враховуватися, так і не враховуватися. Нарешті, телеологічна теорія, яка в ідеалі вважається найкращою для здійснення правосуддя, насправді є такою лише в теорії, бо вона має дуже багато можливостей для оціночних суджень і є найскладнішою для застосування на практиці [2, с. 419].

Загальний підхід до використання телеологічного тлумачення відрізняється в судах англосаксонської та континентальної правових систем. Так, якщо телеологічна теорія з першого погляду видається досить природною в системі загального права з огляду на прецедент як джерело права (хоча і тут не можна говорити про всезагальність застосування телеологічного тлумачення – про що йтиметься нижче), то в континентальній системі усталеним є підхід, коли телеологічне тлумачення застосовується як третій етап тлумачення після текстуалістичного та тлумачення із застосуванням положень теорії намірів [5, с. 581].

Загалом, судді континентальної системи звертаються до телеологічної теорії у разі існування прогалин у праві тоді, коли ані текстуалізм, ані теорія намірів не змогли допомогти витлумачити відповідну норму, а її зміст є незрозумілим та/або абсурдним. Такий підхід абсолютно і повністю перейняла Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року, яка у статтях 31–33 регулює питання тлумачення міжнародних договорів, віддаючи, насамперед, перевагу текстуалістичній теорії і лише потім звертаючись до положень теорії намірів і телеологічної теорії.

Зважаючи на це, треба визнати досить дивний факт: британські вчені-юристи вважають телеологічну теорію (а відповідно і телеологічний метод тлумачення) «європейським методом». Так, зокрема, Лорд Деннінг відомий своєю широко цитованою фразою з цього приводу. Він пише: «Європейський метод означає схематичний і телеологічний метод, за яким судді не слідує за буквальним значенням ... чи граматичною структурою речення. Вони слідує за дизайном чи метою, яка за ним стоїть. Коли вони стикаються із ситуацією, яка, на їх переконання, лежить у межах духу, але не букви закону, вони вирішують проблему з огляду на дизайн чи мету законодавства, на ефект, задля якого воно було прийняте. Потім вони тлумачать це законодавство таким чином, щоб досягти цього ефекту. Це означає, що вони заповнюють прогалини безсоромно та без вагань ... на нашу думку, це є чистою законотворчістю. Однак, з їхньої точки зору – це справжня мета існування судів. Вони надають ефекту тому, чого прагнув законодавець, або тому, чому вони думають, що він прагнув» [5, с. 580].

Як не дивно, але бачити таку реакцію на застосування телеологічної теорії (а також теорії намірів, ознаки якої також помітні у висловленому Лордом Деннінгом зауваженні) досить-таки природно з огляду на проблему, яка існує в англосаксонському праві з розмежуванням тлумачення права та його творення, яка активно дебатуються сьогодні у науковій літературі. Тим не менше, з такою його постановкою питання не погодилися колеги з самої ж Британії, зазначаючи, що застосування телеологічної теорії властиве також і для суддів загального права, і термін «європейський метод» тут недоречний [4, с. 453–454].

Англосаксонський підхід до тлумачення вимагає окремого аналізу (з огляду на його вплив на тлумачення на міжнародному рівні). Так, більшість науковців, які походять із країн із загальною правовою системою, відзначають досить-таки неочевидний факт. Він полягає у тому, що в основі англосаксонського тлумачення лежить чітке слідування найперше – букві норми, або ж з'ясуванню намірів автора норми (що є виявом застосування теорії намірів). Підтвердженням цього, зокрема, є традиційні для англо-американських приватноправових договорів їхній великий обсяг та значна деталізація. Звісно, це не єдина причина (іншою є сама суть англосаксонського підходу до укладення договорів, який базується на повній рівності сторін та повній відповідальності за свої дії, тоді як

континентальна традиція передбачає захист державою слабшої сторони), але підхід до тлумачення теж відіграв свою роль.

Як не дивно це прозвучить, але телеологічне тлумачення не було винаходом англосаксонських юристів, як це може здатися на перший погляд. Хоч їхні джерела права і містять прецедент, однак прецедент все ж є нормою, яка має свій текст (писаний чи неписаний, чітко чи не дуже чітко виражений). Англосаксонський суддя повинен чітко дотримуватися тексту, і його основна проблема, як правило, полягає не в тому, щоб правильно витлумачити цей текст, а в тому, щоб його знайти з-поміж великої кількості попередніх судових рішень. Хоча, звісно, це і не позбавляє можливості застосування телеологічної теорії, однак на практиці англосаксонські судді віддають перевагу застосуванню текстуалізму та теорії намірів.

Водночас у континентальній правовій системі питання застосування телеологічної теорії тлумачення порушувалися набагато частіше з декількох причин. Першою причиною є розвиток філософської думки, який підштовхнув до висновку, що суттю норми може бути не лише те, що виражено в тексті, не лише мета її автора під час створення відповідної норми, а й узагалі мета її існування, завдання, яке вона покликана вирішити в суспільстві. Такі думки були поширеними, зокрема, у німецькій філософії та правознавстві, що мало наслідком їх застосування на практиці (зокрема, в роботах Ф. К. фон Савіньї). Класичний німецький підхід до тлумачення базувався на трьох теоріях – текстуалістичній (граматичній), систематичній (структурній чи контекстуальній – аналогу сучасної теорії намірів) та історичній [6, с. 396].

Другою причиною була сама практика тлумачення. Судді все частіше стикалися з неможливістю здійснити адекватне тлумачення норми відповідно до текстуалістичного підходу, а застосування теорії намірів могло призвести до виникнення ситуації, коли відповідне тлумачення, яке базувалося на оригінальному намірі автора норми, було на момент його здійснення вже неактуальним. Загалом, німецький підхід дуже яскраво простежується у відомих постулатах колишнього судді Федерального Конституційного Суду Німеччини К. Хессе щодо тлумачення Конституції. Так, він пропонує додатково до чотирьох класичних методів тлумачення звертати увагу і на такі п'ять правил: (1) кожне тлумачення повинно підтримувати єдність Конституції; (2) у конфліктних питаннях треба застосовувати принцип практичної узгодженості

(*praktische Konkordanz*) для гармонізації конфліктних положень; (3) усі державні органи мають поважати функціональну диференціацію Конституції, тобто їхні завдання і повноваження у схемі розподілу влади; (4) кожне тлумачення повинне створити інтегративний ефект, зважаючи як на інтереси всіх сторін конституційного диспуту, так і на соціальну та політичну згуртованість; (5) ці правила разом повинні забезпечити реалізацію легітимізуючої функції Конституції: кожне тлумачення повинно мати на меті оптимізацію всіх визначених вище елементів [6, с. 399].

Звісно, тлумачення міжнародних договорів національними судами відрізняється від тлумачення Конституції, однак принципи, запропоновані К. Хессе, слід застосовувати обмежено щодо міжнародних договорів і щодо їхнього тлумачення, оскільки ці правила мають на меті забезпечення гармонійного існування правової системи держави. Більше того, в цих правилах основний акцент робиться на меті створення відповідної норми, що є ознакою якраз телеологічного тлумачення, яке, очевидно, рекомендується.

Третьою причиною є те, що проблеми перших двох теорій набагато легше виявити в рамках романо-германської правової системи, оскільки неадекватність формулювання норми чітко простежується, бо вона, як правило, писана, і першою дією суб'єкта тлумачення є її аналіз щодо змісту. Тоді як у англосаксонській системі першою дією в аналогічній ситуації є аналіз щодо форми (в попередньому судовому рішенні цю норму потрібно знайти і виділити, сформулювати в окремому вигляді, а вже потім аналізувати її щодо змісту).

Таким чином, проблем, як бачимо, досить багато. Однак, враховуючи міжнародний характер об'єкта тлумачення, їх виникає ще більше. Найяскравіше виявилися вони під час підготовки Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року – документа, який уперше юридично запровадив правила тлумачення міжнародних договорів у статтях 31, 32 та 33. Представники держав дуже гостро дебатували щодо питання про те, якій із теорій тлумачення треба віддати перевагу. Отримана формула, за якою відправною точкою вважається текст, а теорія намірів і телеологічна теорія містять допоміжні способи тлумачення, вважається і на сьогодні найбільш логічною, прийнятною та такою, що відповідає вимогам часу. Водночас це також одна з ознак впливу на міжнародне право англосаксонської системи.

Однак, якщо звернутися до тлумачення міжнародних договорів національними судами, то виявиться, що проблеми, які виникають на цьому рівні, також відрізняються у держав із англосаксонською та у держав із романо-германською традиціями. Різниця полягає, зокрема, в суті міжнародного договору в національному праві, його місці в цій системі. Так, у романо-германській правовій системі міжнародний договір є, як правило, частиною національного законодавства відповідної держави (моністичний підхід), тоді як у систему загального права такий договір запроваджується за допомогою національного акта законодавства, який містить норми договору (дуалістичний підхід). У такому випадку англосаксонські судді матимуть уже справу з тлумаченням не стільки міжнародного договору, скільки національного нормативно-правового акта (найчастіше – закону).

Тим не менше, як зазначають дослідники, введення міжнародного договору до національної правової системи англосаксонської держави може здійснюватися двома способами: 1) переклад положень міжнародного договору термінами загального права; 2) надання національним законом міжнародному договору чи його окремим положенням сили закону у національному праві [3, с. 547–548].

Зважаючи на різницю в підходах до тлумачення в цих двох системах, описану вище, варто звернути увагу, що факт уведення норм міжнародних договорів до національної правової системи англосаксонських держав за допомогою акта національного законодавства (варіант 1) відіграє серйозну роль з огляду на його тлумачення. У цьому випадку він уже розглядається не як продукт міжнародного права, що вимагає врахування цього факту на час його тлумачення, а як продукт національного права – закон, ухвалений парламентом. Таким чином, при застосуванні теорії намірів (яка є дуже популярною серед англосаксонських судів) зміниться автор норми, мету якого треба з'ясувати в ході здійснення тлумачення. Телеологічний же підхід також буде застосувати складніше, оскільки мета ухвалення відповідної норми на міжнародному рівні та мета введення її до національної правової системи можуть відрізнятись.

У другому ж варіанті судді повинні будуть звертати увагу і на положення власне договору і з'ясувати мету його створення на міжнародному рівні, хоча мета його введення до національної правової системи парламентом теж буде враховуватися.

У континентальному праві ця проблема, як правило, не виникає через переважання теорії монізму, згідно з якою національне та міжнародне право є частинами однієї системи. Міжнародні договори гармонійно вписуються в рамки цієї системи, а відповідно, легшим є і застосування телеологічної теорії, яка з'ясуватиме мету оригінального ухвалення відповідної міжнародної норми, і коригуватися це тлумачення буде лише тоді, коли ця мета суперечитиме Конституції відповідної держави чи загалом її публічному порядку.

Таким чином, телеологічна теорія тлумачення посідає чільне місце з-поміж інших теорій. Її використання в континентальному праві розглядається найчастіше як третій (кінцевий) етап тлумачення, який застосовується лише у разі неможливості встановити зміст норми за допомогою текстуалістичного методу та методу теорії намірів. Англосаксонська ж система загалом не є прихильною до телеологічного тлумачення, однак на сьогодні вона також усе більше схиляється до нього.

Список літератури

1. Mahoney C. J. Treaties as Contracts: Textualism, Contract Theory, and the Interpretation of Treaties / C. J. Mahoney // The Yale Law Journal. – Jan., 2007. – Vol. 116. – P. 824–857.
2. Berry D. S. Hyper-Interpretation : Promise or Peril? / D. S. Berry // Proceedings of the Annual Meeting (American Society of International Law). – April 9–12.2008. – Vol. 102. – P. 416–420.
3. Sinclair I. The Principles of Treaty Interpretation and Their Application by the English Courts / I. Sinclair // The International and Comparative Law Quarterly. – Apr., 1963. – Vol. 12, № 2. – P. 508–551.
4. Munday R. J. C. The Uniform Interpretation of International Conventions / R. J. C. Munday // The International and Comparative Law Quarterly. – Apr., 1978. – Vol. 27, № 2. – P. 450–459.
5. Harlow C. Interpretation. European-Style / C. Harlow, V. Sacks // The Modern Law Review. – Sep., 1977. – Vol. 40, № 5. – P. 578–582.
6. Brugger W. Legal Interpretation, Schools of Jurisprudence, and Anthropology: Some Remarks from a German Point of View / W. Brugger // The American Journal of Comparative Law. – Spring, 1994. – Vol. 42, № 2. – P. 395–421.

Ie. Zvieriev

TELEOLOGICAL THEORY IN THE LIGHT OF THE INTERPRETATION OF INTERNATIONAL TREATIES BY NATIONAL COURTS: SOME THEORETICAL CONSIDERATIONS

The article is devoted to the theoretical overview of the issue of application of teleological theory of international treaties interpretation by national courts. The place of teleological theory of interpretation among other interpretation theories is analyzed both from Civil Law and from Common Law systems' viewpoint.

Keywords: international treaty interpretation, national courts, teleological theory.

Матеріал надійшов 31.01.2013